

OPMERKINGEN VAN DE AUTEUR

Wat ik altijd het interessantst heb gevonden aan het spelletje was ook meteen het meest onbegrepen deel: de supporters, en vooral de ultra's, de hooligans, de *barras bravas*, de *torcidas*, de maniakken, of hoe ze in eigen land ook mogen heten, al die gepassioneerde en fanatieke supporters. Van jongs af aan werd ik aangetrokken door het gevaar en het mysterie. Het was een verleidelijke cultuur van extremen. Kijken naar dat vak achter het doel en je er onverbiddelijk toe aangetrokken voelen, het was alsof je een magisch schilderij omhooghield. Je zag het of je zag het niet.

Toch zou ik nooit echt worden geaccepteerd in dat wereldje. Journalisten werden net zo vijandig benaderd als de politie. Georganiseerde supportersgroepen wantrouwen iedereen die over hen wil schrijven. Tot op zekere hoogte heeft dit bepaald over wie en waarover ik schreef. Als ik geen toegang kreeg, besloot ik er geen volledig hoofdstuk aan te wijden. Ik deed veel mislukte pogingen en daarom staat er over bijvoorbeeld Rusland en Polen niet meer in het boek.

Maar langzaamaan lieten individuen en groepen me toe in hun wereld. Dit riep een paar ethische kwesties op. Vaak kwam ik mensen tegen met wie ik het niet eens was en hun uitlatingen zouden velen tegen de borst kunnen stuiten. Ik hoorde verhalen aan over geweld of racisme. Vaak was ik er ook getuige van. Gaf ik, door erbij te zijn, een platform aan radicaal rechts of de georganiseerde misdaad? Rechtvaardigde ik hun overtuigingen door op te schrijven wat ze mij vertelden? Om de wereld te begrijpen moeten we weten hoe die in elkaar steekt en niet hoe we die zelf graag zien, hoe ongemakkelijk sommige mensen zich daar ook bij voelen. Ik denk dat deze benadering de enige manier is om echt te begrijpen hoe deze enorme subcultuur is ontstaan en waarom ze doet zoals ze doet.

Een andere ethische overweging was identificatie. De meeste mensen met wie ik sprak wilden een pseudoniem en dat heb ik ze ook gegeven, omdat praten met mij ze in gevaar zou brengen. De

uitzonderingen zijn degenen die zo'n bekendheid hebben dat ze praktisch beroemdheden zijn in hun thuisland. Dat ethische aspect heb ik bij het schrijven steeds in gedachten gehouden. Dat stemmetje zorgde er hopelijk voor dat ik eerlijk kon vertellen wat ik zag en hoorde en het tegelijkertijd kon plaatsen in de sociale en politieke context. Uiteindelijk kreeg ik het gevoel dat jij als lezer je eigen conclusies moet trekken over wat ik heb gezien en waarover ik heb geschreven.

INLEIDING

‘Ik neem het je niet kwalijk dat je zo over mij hebt geschreven. Je moest afgaan op andere verhalen, maar ik weet überhaupt niet of iemand ook maar zou geloven dat ik iets goeds in me had.’

— Billy the Kid

KROATIË

SPLIT

Eerst kwam het vuur en toen de woede. We werden allemaal omringd door een dikke, giftige rode rook, die prikte in onze ogen en brandde op onze tongen met zijn kenmerkende metaalachtige smaak. Je kon even geen hand voor ogen zien terwijl de liederen oorverdovend door de mist heen klonken. Duizenden supporters hadden rode fakkels aangestoken en rookbommen gelanceerd terwijl ze zongen en op en neer sprongen, schijnbaar tegelijkertijd. De noordtribune van het Poljudstadion, de thuishaven van Hajduk Splits Torcida-ultra's, wankelde. Aan onze voeten, langs een smalle spleet tussen twee enorme tribuneplaten, zag je de betonnen treden heen en weer zwaaien alsof ze trilden van een aardbeving.

Terwijl de wolk vanaf de noordtribune neerdaalde en het veld op kroop, stonden jonge mannen met bivakmutsen voor het metalen hek en gooiden rode rookfakkels. Ze gingen in een boog omhoog, lieten een vaag spoor achter tegen de donker wordende lucht, voordat ze neerkwamen op de rand van het grasveld waar Hajduk tegen Dinamo Zagreb speelde in de krankzinnigste Kroatische voetbalderby,

de Eeuwige Derby. Andere fakkels bleven fikken op de stoelen, waardoor er brand ontstond op de noordtribune. Er was geen paniek. Het publiek verschoof gewoon een beetje en negeerde de vlammen die heviger werden en de stoelen deden smelten. Een brandweerwagen reed rond het veld en twee brandweermannen klommen eruit om het gevaar met een slang te blussen.

De scheidsrechter besloot de wedstrijd te staken. Maar de wedstrijd was totaal onbelangrijk en niet alleen omdat Dinamo de titel van 2018/19 al zo goed als binnen had. Ze hadden immers tien van de afgelopen elf landstitels veroverd en Hajduk had er al bijna vijftien jaar geen een meer gewonnen. Nee, waar het om ging was het spektakel en de boodschap. De Torcida was de oudste georganiseerde supportersgroep van Europa, opgericht in 1950. Zij hadden hier echt iets te vertellen. Zelfs toen de spelers nog wachtten tot de kunstmatige mist optrok was de Torcida op de noordtribune al druk bezig met het coördineren van afwisselende rechterarmsaluten, samen met de oosttribune, terwijl ze zongen op de melodie van de Triomfmars uit Verdi's *Aida*. Vooraan stonden de *capo's*, met hun rug naar het veld, die door hun megafoons de duizenden zangers dirigeerden. Het waren vooral scheldkanonnades tegen hun hoofdstedelijke tegenstanders.

'Dood aan de *purgera*,' scandeerden de Torcida, waarbij ze het plaatselijke Dalmatische dialect gebruikten om de mensen uit Zagreb te kleineren. Dinamo en Zagreb waren de belangrijkste vijand van de Torcida vanwege een aantal ingewikkelde, historische redenen. Vroeger, toen Joegoslavië nog bestond, kenden de twee een vertrouwde, goedaardige rivaliteit, en de jaloezie en het gevoel van achterstelling hingen af van hoe ver je van de hoofdstad woonde. Maar na de Kroatische Onafhankelijkheidsoorlog, die eindigde in 1995, en na het uitenvallen van Joegoslavië waren Dinamo en Hajduk de grootste teams in de prille onafhankelijke competitie. De oude vijanden uit Belgrado – Rode Ster en Partizan – stonden niet meer op het wedstrijdprogramma. Dus keerden de twee zich tegen elkaar.

Een klein, zwart contingent van hooguit een paar honderd Dinamo Zagreb-ultra's, de Bad Blue Boys, zat ver weg in een verlaten deel boven in de westtribune van het Poljudstadion, afgescheiden van de rest door grote vakken lege stoelen. Maar dit was de grote Torcida-show. Vlaggen werden van boven in de tribune naar beneden doorgegeven. Vellen rood en blauw plastic waren op elke stoel gelegd voor de mozaïekchoreografie die lang hiervoor al was uitgestippeld. Niemand wist wat de boodschap zou zijn, maar door je aanwezigheid stond je er stilzwijgend achter. Een enorm plastic spandoek werd naar achteren uitgevouwen, waardoor het eronder meteen heet en vochtig aanvoelde. Iedereen had zijn eigen rol in dit gemeenschappelijk stukje theater. Pas later, na de wedstrijd, kon ik op een foto zien hoe de choreografie eruitzag: een enorme afbeelding van een supporter, de armen uitgestrekt, met een sjaal in de rode en bijna paarsblauwe Torcida-kleuren. Daaronder, over de hele noordtribune, stond één woord in enorme witte letters: 'ULTRA'S'.

Wat zie je als je naar een voetbalwedstrijd kijkt? Zie je een collectieve voetbalvoorstelling? Zie je individuele spelers met individuele vaardigheden? Zie je een schaakspel van getallen, tactieken en patronen? Er is geen goed of fout antwoord, maar er zijn wereldwijd miljoenen mensen die het spel op een heel andere manier zien. Net buiten het veld, op de tribunes achter de goals, bestaat er een andere manier om voetbal te begrijpen, een subcultuur die grotendeels heeft bepaald hoe het voetbal eruitziet en aanvoelt sinds het midden van de twintigste eeuw: de ultra's.

Toch weten we vrijwel niets over deze groepen voetbalfans die de stadions vullen met rook. Het is een cultuur die haar eigen regels en normen heeft ontwikkeld en buiten de wet heeft geleefd of daar op zijn minst voortdurend tegenaan heeft geschuurd. Ze communiceren via spectaculaire openbare uitingen: enorme spandoeken, kleurrijk gechoreografeerde boodschappen, politieke verklaringen, rook, eerbetuigingen, beschuldigingen, fakkels, geweld en herdenkingen.

Ze zijn antiautoritair en koesteren een diep wantrouwen tegen zowel de politie als de media. Ze zijn tegen de commercialisering van het spel en de criminalisering van hun gemeenschap. Ze hebben internationale netwerken van vrienden en vijanden, een eigen erecode en een diep gevoel van solidariteit.

Tussen de ultra's vertelt het verhaal van hoe de ultrawereld een van 's werelds grootste jeugdsubculturen werd, maar legt ook uit hoe die over veel meer ging dan alleen voetbal. Ze was, zoals ik ontdekte, politiek tot op het bot (ondanks het feit dat de ultra's vaak beweerden dat ze apolitiek waren), vooral toen het, in de afgelopen jaren, ging om de opkomst van extreemrechts. In sommige landen waren de ultra's ingelijfd door de georganiseerde misdaad of zelfs door de overheid. De ultrawereld werd gedomineerd door mannen, was heel patriarchaal en had een zwaar gewelddadige inslag. Ze had een plek voor politieke opstandigheid gecreëerd. Ze had revoluties aangewakkerd en gewonnen. Ultra's waren zowel gevreesd als begeerd door de machthebbers.

Ik koos 1312 als titel voor de Engelse versie van het boek nadat ik de afgelopen tien jaar de voetbalfancultuur over de hele wereld had gevolgd. Of het nu in Casablanca of Sarajevo of Jeruzalem of Krakau was, ik zag dat getal staan op de muren van stadions. Eerst dacht ik dat het een jaartal was, ter nagedachtenis aan een historisch belangrijke veldslag. Maar ik ontdekte dat het een alfabetische cijfercode was, die overeenkwam met ACAB: 'All Cops Are Bastards'. Ultra's definiëren zichzelf door hun vrienden, maar ook door hun vijanden: de media, die volgens hen voortdurend een verkeerd beeld geven van wie ze zijn, hun directe rivalen, maar vooral de politie.

Voetbal en het voetbalbedrijf zijn alomtegenwoordig. Miljarden mensen kijken ernaar en volgen het, consumeren alles wat er ook maar een beetje mee te maken heeft. De details van elk moment op het veld worden obsessief gedocumenteerd, net als de levens van de spelers die de hoofdrol spelen in dit mondiale entertainmentproduct. De activiteiten van eigenaars, coaches, managers en bestuur-

ders liggen onder een microscoop. Maar de fans? De *ultra's*? In een sport waar we alles van iedereen weten, blijven ze grotendeels een mysterie, gehékeld als de gevreesde *tegenpartij*, terwijl ze zelf hun eigen moeizaam verworven anonimiteit en status als outsider agressief beschermen. De groepen waren verspreid over alle continenten, met verschillende visies en ideologieën. Was het überhaupt mogelijk tot één enkele definitie te komen van wat of wie *ultra's* zijn? De *ultra's* zijn altijd een mysterie geweest, verborgen in het volle zicht.

Split is een oude stad aan de ruige kust van Dalmatië, vierhonderd kilometer en vijf uur rijden van Zagreb. In de loop der eeuwen zijn er vele rijken overheen, doorheen of omheen getrokken: Romeinen, Grieken, Byzantijnen, Ottomanen, Venetianen, Italianen, fascisten en communisten. Split heeft een Dalmatische en Kroatische identiteit ontwikkeld, maar ook een felle oppositie en weerstand tegen buitenstaanders. Er bestaat zelfs een woord voor in de stad: *dišpet*, een strijdkreet die ruwweg betekent dat je je tegen iets moet verzetten, ongeacht de gevolgen. 'Dišpet betekent anti-alles zijn', zoals een lid van de Torcida me eens vertelde. Split had *dišpet*. Dalmatië had *dišpet*. De Torcida, en de *ultra's*, hadden ook *dišpet*. Toen Hajduk in 1911 werd opgericht, werd besloten de club te vernoemen naar een soort christelijke, Robin Hood-achtige guerrillastrijder die opdook in het door Ottomanen gecontroleerde Europa in de achttiende eeuw.¹ Tijdens de Tweede Wereldoorlog, nadat Joegoslavië in 1941 werd binnengevallen en Split werd geannexeerd door Italië, weigerde Hajduk lucratieve aanbiedingen om in de Italiaanse Serie A te spelen, de nationale competitie die in 1926 door de regering van de fascistische dictator Benito Mussolini was heropgericht. Later, toen Duitsland Split heroverde, nadat de Italianen het kortstondig waren kwijtgeraakt aan de partizanen, weigerde Hajduk ook te spelen in een nieuwe nationale competitie opgezet door de nazistische Ustaše, die kort regeerde over een tijdelijk onafhankelijk Kroatië onder Duits toezicht. In plaats daarvan sloot iedereen bij de club zich

aan bij de tegenpartij, de communistische partizanen onder leiding van Josip Broz Tito. Het team werd een soort propagandaversie van de Harlem Globetrotters en speelde demonstratiewedstrijden tegen geallieerde tegenstanders in Kroatië, Italië en het Midden-Oosten om aandacht te vragen voor hun benarde toestand. Tito was zo onder de indruk dat hij ze de kans bood naar Belgrado te verhuizen om het officiële Joegoslavische legerteam te worden. Ze wezen ook Tito af.²

Na de oorlog kreeg Tito uiteindelijk wel zijn legerteam in Belgrado door Partizan op te richten. Hajduk keerde intussen terug naar Split en werd een belangrijk symbool van de Kroatische identiteit, hoewel het begrip nationale identiteit omstreden bleef. Tito had Joegoslavië nieuw leven ingeblazen en er een federatie van zes socialistische republieken van gemaakt om zo de regionale verschillen onder te brengen in een communistisch geheel. Maar toen Hajduk-fans een nieuw soort supportersvereniging wilden oprichten en probeerden de liederen en hartstocht van de Braziliaanse *torcida*-groepen te imiteren tijdens het WK van 1950, waar Joegoslavië aan meedeed, hadden maar weinig machthebbers door dat voetbalsupporters een sluimerend en gevaarlijk soort nationalisme konden aanwakkeren. Er doet een twijfelachtig verhaal de ronde dat een groep zeelieden van het Kroatische eiland Korčula – toeschouwers bij het toernooi – terugkwam in Split met ongelooflijke verhalen over hoe Braziliaanse fans instrumenten, fakkels en sluwheid gebruikten om een sfeer te creëren waar hun team beter van werd. Het verhaal kwam waarschijnlijk van de Joegoslavische spelers zelf.

Er zaten vijf Hajduk-spelers in het Joegoslavische team – een elftal dat al een zilveren medaille had gewonnen op de Olympische Spelen van 1948 –, onder wie de jonge doelman Vladimir Beara. Toen Lev Yashin zijn dankwoord uitsprak bij het winnen van de Gouden Bal in 1963 vertelde hij het publiek dat niet hij de beste speler ter wereld was. Hij was niet eens de beste keeper ter wereld. Dat was Beara.³ Op het WK van 1950 werd Joegoslavië teleurstellend uitgeschakeld door

Brazilië, maar het publiek maakte indruk op de spelers. Er waren iets meer dan 142.000 mensen in het Maracanã in Rio voor die wedstrijd. Tot dan toe waren Europese voetbalfans behoorlijk bedaard en ongeorganiseerd. Maar Beara en mede-Hajduk-speler Bernard Vukas kwamen terug met fantastische verhalen over wat ze hadden gezien en gehoord in het Maracanã, die ze doorvertelden aan een groep Hajduk-fans die studeerden in Zagreb. Beara herinnerde zich het buitenaardse geluid van de torcida in de stadions: ‘Het leek wel een machine die stampte voor hun vaderland en hun nationale team.’⁴

Die fans op hun beurt besloten dat ze dit wilden nabootsen. ‘Het is zeker te danken aan de verhalen die we hun vertelden. Dat kon niet anders, want ze wisten niet eens af van het bestaan van zoiets als een torcida.’⁵

Hajduk Splits Torcida werd opgericht juist toen er een speciale sfeer nodig was voor een heel speciale wedstrijd, vier maanden nadat Joegoslavië had verloren van Brazilië aan de andere kant van de wereld. Hajduk speelde tegen Rode Ster Belgrado in de voorlaatste wedstrijd van de Joegoslavische Eerste Liga. Bij een overwinning zou Hajduk zijn allereerste titel veiligstellen. De leiders zorgden ervoor dat de Torcida-leden bewapend werden ‘met schoolbellen, trompetten, ratels en fluitjes en op de trein naar Split werden gezet’.⁶ Op 28 oktober 1950 werd de Torcida officieel opgericht. Met steun van plaatselijke apparatsjiks bezochten honderden leden van de Torcida het hotel van het Rode Ster-team, waar ze de spelers een serenade brachten met ‘een opzwepend concert, waarbij ze instrumenten gebruikten om de voorbereiding van hun tegenstanders in de war te schoppen’.⁷ Maar liefst 20.000 fans verdrongen zich op 29 oktober voor de wedstrijd in het Stari plac-stadion, in het centrum van Split, die op een gravelveld werd gespeeld. De Torcida en hun instrumenten mochten niet naar binnen totdat de voorzitter van Hajduk (tevens een hoge functionaris binnen de Communistische Partij) ingreep. Een lokale communistische krant beschreef het stadion als ‘een heksenketel. De strijd op het veld ontvouwde zich met de uit-

zinnige steun van de toeschouwers [...] iedereen – zowel spelers op het veld als toeschouwers op de tribune – streed zij aan zij.⁸

Torcida had de koortsachtige Braziliaanse sfeer met succes nagebootst. Maar het liep uit de hand. De aanvoerder van Rode Ster werd tijdens de wedstrijd in zijn gezicht geslagen door een speler van de tegenpartij en toen Hajduk door een late treffer met 2-1 won – waarmee het de titel ongeslagen binnensleepte, een unicum in de Joegoslavische competitie – bestormde het publiek het veld. Die avond vierde de Torcida feest in de oude stad, waarbij een supporter het overlijdensbericht van Rode Ster Belgrado voorlas. In Belgrado werd het spektakel veroordeeld, waarbij een krant zich beklaagde over de ‘helse herrie’ van de Torcida en haar betrokkenheid bij ‘onbeschaafde en obscene incidenten’.⁹ De Communistische Partij was geschokt door de openlijke Torcida-steun voor Kroatië en vreesde dat het nationalistische tendensen zou aanwakkeren – vooral omdat de profascistische Kroatische Ustaše pas vijf jaar eerder was verslagen. Er volgden harde straffen. Drie oprichters van Torcida werden uit de partij gezet. Vjenceslav Žuvela, een scheepvaartstudent uit Korcula die een drijvende kracht was geweest achter de oprichting, werd veroordeeld tot drie jaar gevangenisstraf, hoewel dat later werd teruggebracht tot drie maanden. De rood-witte schaakbordvlag op het clubembleem van Hajduk werd voor vijftig jaar verboden. De Torcida bestond maar één wedstrijd – en werd ook verboden. De Torcida leefde niet lang maar zou een diepgaande invloed hebben als Europa’s eerste georganiseerde supportersgroep. Hajduk Split had zijn dišpet-reputatie waargemaakt. Het was een rebellenclub uit een rebellenstad.

Toen Joegoslavië uiteen begon te vallen na een tien jaar durende wrede etnisch-nationalistische oorlog na Tito’s dood in 1980, dook Torcida in Split weer op als nationalistische beweging. Soortgelijke reacties vonden plaats in andere Joegoslavische republieken, met nieuwe supportersgroepen, inmiddels sterk beïnvloed door Italiaanse ultragroepen net over de Adriatische Zee. Ze waren allemaal een voorbode van het destructieve nationalisme dat nog zou komen.